

Tamara PETROVA

SAHA DİLİNİN ŞİMDİKİ DURUMU HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Мақалада Саха республикасындагы якут тілінің қазіргі жағдайы мен өзекті мәселелері сөз болады.

В статье описывается состояния современного якутского языка в Республике Саха.

Saha Yerinin Rus devletine girdiği dördüncü yüzyılına yakınlaştı. Bu zaman (burada zaman 4 yüzyılı karşılamaktadır) boyunca Saha halkının hayatında pek çok değişiklik oldu: Saha yemeği-elbisesi değişti, düşünce dünyası gelişti, halkın hepsi modern eğitimden geçti. Saha gençliği şimdi çeşitli meslekleri yapar, nereyi isterse o yerde yaşar, hangi işi yapmak isterse yapar (yapar: becerir) oldu.

Sovyet zamanında Rus dili çok zengin, çok gelişmiş, dünyada en çok konuşulan dillerin arasındadır. Sonra Saha dili ev içinde, sadece Saha yerinde gerekli, gençlik yüksek öğrenime gireceği zaman, meslek sahibi olurken ana dili faydası yok, hatta okulda Rus dilinin saatini zaptedip, engel oluyor diye bir anlayış yayılmıştır.

1963'ten beri okullarda 6. ve 7. sınıflarda bazı dersleri Rusça öğretim girip yerleşmiştir. Bu yüzden Sahaca okuyup yazan kişi sayısı gün geçtikçe azalmaktadır; okumuş Sahalar kendileri Rusça konuşmaktadırlar, çocuklarını da Rusça eğitim veren sınıflara göndermektedirler. Böyle eğitim öğretim almış Saha gençliği yakında ana dilini unutup, Rusça dilli kişi olurlar.

Saha dili aynı kökenli akraba dillerden uzaklaşıp, farklı bir yapıdaki Rus Diliyle birlikte uzun zaman beraber yaşamış farklı bir mecrada gelişmiştir. Son dönemlerde Rusça iyice konuşup, yazan eğitilmiş kişi fazlalaşmış, şimdiki Saha dilinde Rus dilinin etkisi çok artmış, Saha dili değişip, **креольскаяй (kreol)** dil olma tehlikesi gün geçtikçe artmaktadır.

Her yüzyılda dil daima değişir tabiatlıdır. Fakat, dil biliminde 1. Dil sisteminin 2. Edebî dil kalıbının 3. Dil becerisinin, maharetinin değişmesi diye üç seviyeye ayırırlar [1.33-34]. Dil sistemi, dilin temel göstergesi, başka milletlerde olmayan farklılığı olur, bu sistemi değiştiği zaman, dil ölüp kaybolup, küçülme yoluna girer.

Dil sistemi a. Ses bilgisini b. Söz varlığını; c. Yeni kelime yapımı metodunun; d. Şekil bilgisi; e. Söz dizimi olmak üzere hepsini içine alır. Onu ayrı ayrı ayırıp, Saha dilinin sisteminin, veya temel göstergesinin, şimdi nasıl değiştiği hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz:

I. Saha Dilinin Ses bilgisinin sistemini Rus dilinin артикуляционной базата ve Rusça орфоэпия kuralı bozar.

Bundan dolayı Saha dilinin ünlüleri değişir:

1. Geniş açık sesi [a, э] dar açık ses [ы, и] sıkıştırır: [Дьокуускыйга], [бырда], [ситтэ] - [Дьокуускайга], [барда], [сэттэ] yerine;

2. Rusça'dan girmiş kelimelerde uzun ünlü yerine kısa ünlü işitilir: [час],

[учутал], [мүнүтэ] - [чаас], [учуутал], [мүнийтэ] yerine;

3. Saha (törüt tılıgar) temel dilinde iki yerde var uzun ünlüden biri kısadır: [чычаах], [онньуур] - [чыычаах], [оонньуур] yerine;

4. Bazı kelimelerde (uo) diftongun yerini (o) ünlüsü, bazı kelimelerde de (üö) diftongunun yerini (ö) ünlüsü yerini tutar. [онна], [сох], [солга], [тох болла] - [уонна], [суох], [суолга], [туох буолла] эбэтэр [өрэх], [көрэгэй] - [үүрэх], [күүрэгэй] yerine;

5. İki ünsüz arasındaki ünlü düşer: [бгүн], [Блүүгэ], [тргэн], [брдэ], [сыпра], [слаас] - [бүүгүн], [Бүлүүгэ], [түргэн], [биурдэ], [сыыппара], [сылаас] yerine;

6. Onun yerine kelime sonundaki kısa ünlüyü Rusça'daki vurgu gibi uzatırlar: [Москваага], [Мархаага], [кэллээ], [ыллаа] - [Москваага], [Мархаага], [кэллээ], [ыллаа] yerine;

7. Rusça'dan girmiş kelimelerde ünlü çiftleşmesi kanununa riayet etmeyip konuşurlar: [эфирга], [метры], [министра], Rusça özel ismi: [Мишаны], [Вераттан], bundan dolayı ses çiftleşmesi kanunu bozar alışkanlık (âdet) oluşur.

Saha dilinin ünsüzün de değişiklikler gözlenmektedir:

1. Ünsüz yumuşar: [с'итт'а] – [сэттэ] yerine;

2. Saha dilinde dilin ucu alt dişe çarpar [т], [п], [к] ünsüzleri Rus dilinde üst dişe çarpıp ayrılır [т], [п], [к] ses yerini alır; küçük dil **üösketer sistar** [x] ünsüzünün yerine Rusça **buhıur** [x] ses işitilir, bundan dolayı kelimenin bitişinde **xos ahağas dorğoon (ikiz ünlü)** oluşur: [ат+ы], [сап+ы], [курдук+у], [хайдах+ы] - [ат], [сап], [курдук], [хайдах] yerine. Bunda Saha çocuklarını küçük sınıflarda güneyden gelen Rus genç öğretmenlerin okutmasının rolü olduğunu söyleyebiliriz.

3. Tekrarlanmış ünsüzü tek ünsüz tutar: [тулукчаан], [халаан], [тапталаах], [дьолоох], [төлөнөөх] - [тулукчаан], [халлаан], [тапталлаах], [дьоллоох], [төлөннөөх] yerine.

Sahaca ses değişmesi bu kadarla bitmez ve dilin kaderinde büyük hasara sebeptir.

a. Kısa-uzun ünlü, diftong, ünsüz tekrarlanması Saha dilinin ses bilgisinin farklı bir sistemi olup, o yapı değiştiği zaman kelimenin sözlük anlamı değişir, cümlelerin manası karışır: [ол-уол], [бар-баар] [тыаллаах-тыалаах], [халлаан-халаан] hepsi de farklı anlamlı kelimelerdir;

b. Sahaca doğru yazma sesi doğru telaffuz etmeye dayanıp, kelimeyi doğru yazmada hata çoğalır.

II. Sahaca şekil bilgisinin yapısında değişir işaretini gördüğümüz zaman.

1. Kişi özel ismine **grammatičeskiy rod** girmek üzeredir. Rus dilinin etkisiyle Saha dil şuurunda kız adında ünlü, erkek adında ünsüz uygundur. "Tanrının İsimleri" broşürüne (1994) girmiş 138 isimden ünsüzünen biten *Künnэй, Kүүрэгэй, Ньургунун* diye sadece 3 kız ismi var. 15 oğul-kız ismi ünsüz ve ünlüyünen ayrışır: *Айаан - Айаана, Алгыс - Алгыстаана, Арчын - Арчыына, Кэскил - Кэскилээнэ, Туйгун - Туйгууна.*

2. Saha dili Türk dili kümesine girmesinden dolayı, К.Гренбёк dediği gibi, Sahaca şekil bilgisinin farklı bir göstergesi topluluk ismidir. Şimdi o anlamı çokluk eki karşılayıp, kelimeye –lar eki eklenir: *биллэрииллэри истиһ* bildirileri dinleyin, *массыыналар сылдыаллар* arabalar hareket ediyorlar, *билиэттэр каассаларга атыыланаллар* biletler kasalarda satılıyor (*биллэриитэ истиһ* bildiriyi dinleyin, *массыына сылдыар араба hareket eder, билиэт каассаға атыыланар* bilet kasada satılıyor deme yerine).

Saha dilinde çokluk ekinin anlamını teklik olarak verir çeşitli şekiller vardır: a. Kelime bağı (iki at, birkaç at, 3-4 at) b. Kelimenin sözlük anlamı (yağmur, süt, diş, mutluluk) c. Kelimenin diğer gramer şekli *am-am myc-mycna, am ahamap, amma ыл*). İşte bu –lar ekini karşılar çeşitli şekiller kelimeyi ve cümleyi kısaltır, bundan dolayı Sahaca yazılmış veya konuşulmuş düşünce çabuk ve kolay anlaşılır, okurken kolay, yazarken hızlı olur, -lar ekiyle karşılaştığımız zaman, çok geniş anlamı verir, cümleyi zenginleştirir.

Şimdi Rus dilinin etkisiyle, teklik kalıbı “tek” anlamında kullanılır, fakat kullanım yeri uygun olduğu zaman hiçbir edebî zenginliği olmayan –lar eki eklenir. Bunun sonucunda kelime ve cümle uzar, daima tekrarlanan ek işitildiğinde kötü olur – Saha dili zayıflar.

3. Sahaca şekil bilgisinin farklı bir göstergesi de, çok gelişmiş, karmaşık kullanımlı ve çeşitli anlamlı kategorisi olan **tardulaax aat** olur. O **tardulaax aat** şimdiki Saha dilinde çok fazla değişir.

a. Dış kullanımında Rusça **tardulaax solbuyar aat**'ın tercümesi iki kat girer: kendisinin işini başlatır, kendin düşünceni söyle, İvan ve onun eşi (işini başlatır, düşünceni söyle, İvan ve eşi demek yerine);

b. Rusça yok cümlesinde gerekli olan **tardu siharita** düşer: anneni kutluyoruz, dost öğütleri; sevgili öğretmen, sevgili öğrenciler (annemizi kutluyoruz, dostumuzun öğüdü, sevgili öğretmenimiz, sevgili öğrencilerimiz demek yerine).

Rus dili ile karşılaştığımız zaman, Saha dilinde **tardu siharita konnotativnay** anlamda sıkça kullanılır: bulaşığını düzenle, yaşım dokuzum: elim ağrıyor, annen geldi mi? Babam söyledi. Rus dilinde anne, baba diyen kelimedede **tardu suoltata** yok: bunu düz tercüme edip anne geldi, baba söyledi, anneler eşyaları, babalar toplantıları şeklinde söylerler, bunun üzerine **uruu öydöbüle suurallar**, Saha mantığı değişir;

c. Saha dilinde **tardulaax aat axsaañña söpsöhüüte** karışır: Isiahta atların resmi geçişi olacaklardır (bir resmi geçit, **elbex biirdeege** – atların resmi geçidi olacak yerine). Rus dilinin anlamıyla, atların resmi geçitleri çoğul, bunun için “olacaklar” da çoğul olmuş.

III. Sahaca cümle yapısı da değişir.

Saha dili Türk dil grubundan olup, cümle unsurlarının düzeni Rus dilinden farklıdır. Bunu hesaba katmadan, Rus dilini taklit ederek, Saha dilinde eskiden yok veya nadir böyle kurulmuş cümleler yayılıyor.

1. Yükleme cümlenin içine getirme: Dinleyin ilanı okuyanı. Bugün bize misafirlige geldiler–genç şarkıcılar. Bunun özel anlamı yok, edebî şekli bozma

olur, cümlede yazma sebebi karışır. Aslında, cümle unsurlarını, yüklemde dahil olmak üzere, göçürme stilistik (üslûp) şekil olur: Kalsın kan hakkında türkü, bitsin ölüm hakkında şarkı! Şarkı Türkü söyleyelim mutluluk hakkında, şarkı söyleyelim sevincin şarkısını! (Т.Сметанин публицистиката).

2. **Sihiliini** yüklemden ayırma. Yüklem başka bir yere göçtüğünde, hareketi açıklayan cümlenin unsuru isme ilişip, açıklama olur: Talakaan çok büyük cumhuriyetin kaderinde önemlidir. Yukos parasız Talakaanı zapteder durumdadır. Cümlenin düzeni dağılıp (yıkılıp), Talakaan cumhuriyetin kaderinde çok büyük önemlidir. Yukos Talakaanı parasız zapteder durumdadır. Demek yerine çok büyük cumhuriyet, parasız Talakaan diye büsbütün farklı anlam çıkmıştır.

3. Soru kelimesini cümle içine getirme: Nasıl işini başlattınız? Nasıl kısrağı sağıyorsunuz? Ne kadar insanınıza yardım ettiniz? Nasıl **solbuyar aat** Saha dilinde isme ilişip, açıklama olur, bundan dolayı nasıl başlattınız, nasıl sağıyorsunuz, ne kadar yardım ettiniz diye **sihilii** yerine nasıl iş, nasıl kısarak, ne kadar insan diye cümlenin anlamı değişmiş.

4. **Aat tıl kepsiire turoru** çevirisi Sahaca cümle düzenini bozar: İş iki kısımlıdır (İş iki kısımlı demek yerine); Şiirin anlamı burada duruyor. (Şiir böyle anlamlı, şiirin anlamı böyle demek yerine); Onun sırrı nerededir, nerede vardır (o ne sırlıdır yerine).

5. Yüklemi düşmüş cümle Rusça konuşma dilinin çevirisinden girer: Ne haber (Ne haberin var, Ne haberlisin? Demek yerine). Hadi hoşça kal (**sırit**, çalış, öğren, yaşa yerine). Yeni günde başarıları (dilerim). Sonra size sağlığı. Bu üslûp genellikle radyo ve televizyon dilinden dağılır. Mevsimler hakkında meteorolıklar (bildirirler deme yerine). Senin ilişkin (nasıldır deme yerine)? Sonra böyle devam ederek televizyon diline, radyo diline, gazete diline hatta, edebî üslûba da sızar: Mektuplar, mektuplar, mektuplar. Tundurada geyikler. Bu tamamlanmamış cümle yeni, “Ruslaşmış” çeşidi, düz tercüme sanatlı (edebî) olmayıp Saha dili fakirleşir.

Sahaca söz dizininin değişmesi çok fazla, bu makalede sadece cümlenin yüklemiyle ilgili değişikliklerin bazısına değindim. Kelime bağı veya söz dizininin iskeleti, onun içinde temel **sıstı** ve **tardu sitim** değişikliği üzerinde durdum.

Bu az örnekten de gördüğümüz gibi, Saha şimdiki dilinin temel göstergesi, düzeni bütün kollarda değişir, o zaman Saha dilinin temeli sallanır, yerinden oynar. Bunun dışında şimdi dilin edebî şekli, becerisi ne kadar değiştiğini kişi sayıp bitiremeyecek kadar çok.

Halk onu bilir, anlamaya çalışır, ana dili için telaşlanır, ihtimam gösterir kişi çok. Fakat çağdaş gelişmeden geri kalmamak için Rusça konuşma ve çocuğum yüksek eğitimsiz kalacak diye korkup, Rusça eğitim öğretim devam ediyor. Bundan dolayı Rus dilinin etkisi zayıflamaz.

Bu suretle, sonuç olarak Sahaca kalıp sadece Rus diline benzeyen tarafı (turuoru tılba) ordon xaalax gibi – bihigi talba-talım doğmuş ana dilimizin zenginliği kaybolup, gücü öhüllen, güzelliği sönüp, dil bilimi terimiyle, Rus dilinin grameriyle karışmış *креольская (kreol)* veya “üçüncü dil”, tercüme dil olma tehlikesi çok fazla.

EDEBIYAT

1. Латышев Л.К. Технология перевода. М., НВИ-Тезаурус, 2001.

RESUME

Petrova T. (Yakutsk)

The Opinions about a modern conditions language Sakhas

In article it is described conditions of modern Yakut language in Republic Saha.